

Tokat Ebu Şems (Vezir Ahmed Paşa) Zaviyesi Vakfı*

Tokat Abu Shams (Vizier Ahmed Pasha) Dewish Lodge' Foundation

Muhammet OKUDAN

Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
Assist.Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Divinity,
Department of History of İslam and Arts, Science of Siyar and İslamic History
Tokat, TURKEY

muh.okudan@gmail.com

ORCID: org/0000-0002-3400-1410

Geliş Tarihi: 05.04.2019, Kabul Tarihi: 03.05.2019

DOI: 10.34085/buifd.549871

Öz

Ebu Şems Zaviyesi Tokat'ta Sultan II. Mesut döneminde Hicri 687/Miladi 1288 yılında Ebu'l-Hasan bin eş-Şems tarafından inşa ettirilmiştir. Bu zaviyeye gelir getirmek üzere Tokat merkezde çeşitli dükkânlar, bahçeler, değirmen hissesi ile Artukabad'da çeşitli köyler vakfedilmiştir. Vâkıf, zaviyede görev yapmak üzere şeyh, sufi, müezzin, bevvâb gibi çeşitli kadrolar ihdas etmiş ve bu görevlere azatlı kölelerinin atanmasını şart koşmuştur. Vakfın muhasebesi ile ilgili Osmanlı öncesi döneme ait herhangi bir belge tespit edilememiştir. Aynı şekilde Osmanlı döneminde de Ebu Şems Zaviyesi ile ilgili bir belgeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte yapının Osmanlı döneminde "Vezir Hankahı", "Vezir Ahmed Paşa Zaviye ve Türbesi" olarak isimlendirildiği anlaşılmıştır. Gerek Ebu Şems gerekse Vezir Ahmed Paşa hakkında detaylı bir bilgi bulunamamıştır. İncelenen muhasebe kayıtlarında vakfa bir takım müdahaleler yapılarak akarların büyük bir kısmına el konulduğu saptanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru ciddi bir tamirat geçiren zaviye 1939 depremine kadar ayakta kalmayı

* Bu makale 18-20 Ekim 2018 tarihinde düzenlenen Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Uluslararası Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

başarmıştır. 1939 depreminden sonra çekilen fotoğraflarda zaviyenin dış duvarlarının yıkıldığı etrafına baraka şeklinde dükkânların yapıldığı görülmüştür. 1969 yılında eski eser olarak tescil edilen yapı günümüzdeki şeklini 1988 yılında yapılan restorasyondan sonra almıştır. Bu makalede zaviyenin elde edilen vakfiyesi ve muhasebe kayıtları değerlendirilerek Tokat'ın dini ve sosyal tarihinin ortaya çıkarılmasına bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebu Şems, Zaviye, Vakfiye, Tokat, Vezir Ahmed Paşa

Dervish Lodge Of Tokat Abu Shams (Vezir Ahmed Pasha) Foundation

Abstract

Zawiya of Abu Shams was built Hijri 687 in Tokat, in period of Sultan II. Mesut. To bring income to this lodge, various shops, gardens and mill shares have been devoted in Tokat Center and Artukabad. In order to serve in the lodge, Vâkif has established various positions such as sheikh, sufi, muezzin and bevab and stipulated the appointment of their freed slaves. No documents related to the accounting of the foundation were found before the Ottoman period. Similarly, there was no document in the Ottoman period. In the Ottoman period this zawiya started to pass in the documents Vezir Ahmet Paşa's Zawiya and Tomb. Pasha in the source. A large number of mites were seized in the records of the accounting records. By the end of the 19th century, a serious repair, the zaviye managed to survive until the 1939 earthquake. In 1969, it was registered as an ancient work. The building took its present form in the restoration in 1988. This paper is intended to contribute to revealing the religious and social history of Tokat, which is discussed in the framework of the obtained foundation and accounting records.

Keywords: Abu Shams, Dervish Lodge, Waqfiya, Tokat, Vezir Ahmed Pasha.

GİRİŞ

Zaviye bir şeyhin idaresinde tasavvufi eğitimin verildiği, gelip geçen insanların geceleyin misafir edildiği ve karınlarının doyurulduğu dini ve sosyal bir mekân olarak tanımlanabilir. Bu mekânlar için Ribât, dergâh, asitane, hankah, hânğâh, hânîkah, buk'a, tekke ve benzeri isimler Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalarda kullanılmıştır.¹

Anadolu'ya Müslüman Türk göçlerinden sonra diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Tokat'ta da zaviyeler ortaya çıkmaya başlamıştır. 14-16.

1 Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 247.

yüzyıllar arasında Tokat şehir merkezinde 44, bağlı köy ve kasabalarda 21 zaviyenin kurulduğu belgelerden tespit edilmiştir.²

Ebu Şems Zaviyesinin, varlığını 19. Yüzyılın sonlarına kadar devam ettirdiği, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki belgelerden anlaşılmaktadır. Yapı Ali Paşa Camii ve Ali Paşa Hamamı arasında bulunmaktadır. Bu zaviye ile ilgili Erol Yurdakul tarafından yazılan “Tokat Vilayetinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Hankâhı” adlı bir makale bulunmaktadır. Bununla beraber “Ali Açık, XIV-XVI. yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri” ve Sedat Emir, “Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar; Kentsel Kolonizasyon Yapıları olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri”, adlı çalışmalarında bu zaviyeden bahsetmişlerdir. Yukarıda değinilen üç çalışmada yazarlar, Ebu Şems zaviyesinin vakfiyesinin kayıp olduğunu zikretmiş, kitabeden ve tahrir defterlerinden yola çıkarak bir takım bilgiler ve değerlendirmeler ortaya koymuşlardır. Daha sonra vakfiye Ali Açık ve Abdurrahman Sağır tarafından tespit edilmiş Arapça tıpkıbasım şeklinde yayımlanmıştır. Ancak, çalışmanın yapıldığı tarihe kadar vakfiye tercüme edilmemiş ve vakfiyeden yola çıkarak herhangi bir bilimsel veya popüler bir çalışma yapılmamıştır. Ebu Şems Zaviyesi’ni tespit edilen vakfiyesi ve özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden elde edilen yeni belgeler ışığında yeniden değerlendirmek Tokat’ın yerel tarihi açısından faydalı olacaktır. Makalede önce vakfiyesinden yola çıkarak Ebu Şems’in kimliği, zaviyeye gelir olarak bağladığı akarları, hangi görevlileri tayin ettiği, zaviye ile ilgili hangi şartları koştığı üzerinde durulacaktır. Bununla beraber vakfa yapılan müdahaleler ve vakfın gelir gider kalemleri de ele alınacaktır.

1. EBU ŞEMS’İN KİMLİĞİ

Ebu’l-Hasan bin eş-Şems vakfiyede kendisini nesep sahibi, dinin ve devletin güneşi, büyük melik olarak tanıtmaktadır. Hakkında bunun dışında herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Kimliği ile ilgili bir diğer bilgi hankahın dış duvarında bulunan inşa kitabesinde yazmaktadır. Kitabe dört satırdır ve Arapça olarak yazılmıştır. Transkripsiyonu şu şekildedir:

قال الله تبارك وتعالى من عمل صالحا فلنفسه تقرب بإنشاء عمارة هذا الخانقاه المبارك في 2-1
خلد-3 زمن السلطان الأعظم شاهنشاه المعظم غياث الدنيا والدين أبي الفتح مسعود بن كيكائوس

2 Ali Açık, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 229.

الله دولته وفي أيام ملكة المعظمة صفوة الدنيا والدين أيد الله دولتها إلى الله تعالى وابتغي مرضاته العبد الضعيف المحتاج إلى غفور اللطيف أبو الحسن بن الشمس تقبل الله عنه وأحسن عواقبه في شهر 4-ربيع الآخر لسنة سبع وثمانين وستمائة.

1-Kale'llahu tebâreke ve te'ala men amile salihan felinefsihi. Tekarrebe bi-inşa-i imareti haze'l-hankahi³ el-mübâreki fi 2-Zamani's-sultanil-â'zam şehinşahu'l-mu'azzam Gıyasu'd-dünya ve'd-din Ebi'l-feth Mes'ud bin Keykavus 3-Halledallahu devletehu, ve fi eyyami meliketi'l-muazzama safvetü't-dünya ve'd-din eyyedellahu devletaha ilallahi te'ala ve ebteği merdatihi el-abdu 4-Ed-daifu el-muhtaç ila ğafuri'l-latifi Ebu'l-Hasan bin Eş-Şems⁴ tekabellellahu 'anhu ve ahsene 'avakıbehu fi-şehri Rebi'il-ahiri li seneti seb'in ve semanine ve sitti mie.⁵

Kitabe metninin 1. satırında Fussilet suresi 46. ayetinin (Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir.) ilk kısmı yazılmıştır.⁶ 2. satırdan anlaşıldığına göre bu hankah Mesud bin Keykavus'un saltanat yıllarında yaptırılmıştır. 3. satırda isim vermeden büyük melikeden bahsedilmiş ve Allah'a onun devletine yardım etmesi için dua edilmiştir. 4. Satırda ise hankahın Ebu'l-Hasan bin eş-Şems tarafından 687 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda Ebu Şems'in Moğolların Anadolu'ya egemen olduğu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin bozulduğu dönemde, H.687/M.1288 yılında Tokat'ta hüküm sürmüş yerel beylerden biri olduğu söylenebilir. Yine kitabeden Anadolu Selçuklu Devleti'nin tahtında Mesud b Keykavus'un olduğu anlaşılmaktadır. İlginç olan ise vakfiyede "meliketi'l-muazzama" sıfatıyla bir melikeden bahsedilmesidir. Bu melikenin İlhanlıların Anadolu Valisi Geyhatu'nun ya da Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud b. Keykavus'un karısı olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁷ Ancak bu hankahtan yaklaşık 4 yıl sonra H.691/M.1292 tarihinde yine Tokat'ta Halef b. Süleyman tarafından inşa edilen hankahın kitabesinde

3 Yapı, belgelerde hankah, zaviye mescit vb. gibi adlarla geçmektedir. Çalışmamızda elde ettiğimiz belgede hankah geçiyorsa hankah, mescit geçiyorsa mescit şeklinde kullandık.

4 Her ne kadar kitabede vâkıfın ismi Ebu'l-Hasan bin Eş-Şems geçse de biz hankahın isminden yola çıkarak Ebu Şems diyeceğiz

5 Kitabe Erol Yurdakul, Sedat Emir ve Ali Açikel tarafından da transkript edilmiştir.

6 Ayetin tamamı şu şekildedir: Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.

7 Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar; Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar Tokat Zaviyeleri*, 1. Baskı, (İzmir: Akademi Kitapevi, 1994), s.26.

dönemin hükümdarı Mesud b. Keykavus'tan bahsettikten sonra "meliketi'l-muazzama" sıfatı gelmiş peşine bu kişinin Selçuki Havand binti Kılıçarslan olduğu belirtilmiştir.⁸ Muhtemelen Ebu Şems Hankahı kitabesinde bahsedilen "meliketi'l-muazzama" Halef Sultan Zaviyesi Kitabesinde belirtilen Selçuki Havand binti Kılıçarslan'la aynı kişidir. Uzunçarşılıya göre Selçuki Havand binti Kılıçarslan, Sultan Mesud'un amcası IV. Kılıçarslan'ın kızı aynı zamanda İlhanlı Hükümdarı, Abak Han'ın gelinidir.⁹

2. EBU ŞEMS ZAVİYE VAKFI

Ebu Şems Zaviyesi'nin Vakfiyesi Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde ve Hasan Erdem'in özel koleksiyonunda bulunmaktadır. Belge Arapça olarak H.22 Muharrem 693/M.23 Aralık 1293 yılında düzenlenmiştir. Vakfiyeye göre Zaviye, Yaşmeydan'da birkaç evle birlikte inşa edilmiştir. Vâkıf, zaviyeye gelir getirmek üzere Artukabad nahiyesinde bulunan Eyreb, Ebabil, Kerkeruç ve Dimeni köylerinin tamamını, Yaşmeydan ve zaviyenin bitişiğindeki bostanları, Saadettin Eymen, Ağramadaz ve Helvalı denilen yerlerde bulunan üzüm bağlarını, zaviyenin yakınlarındaki değirmenin ¼ hissesini vakfetmiştir. Bunlarla birlikte Ebu Şems 30 cüz (Kur'an-ı Kerim), çeşitli kitaplar, halılar, kandiller, büyük kazanlar, tabaklar, yemek pişirilen ve dağıtılan bakır kaplar, iki tane büyük sofraya, amr mendili¹⁰, taslar, elbise askısı gibi farklı eşyaların da zaviye de kullanılmak üzere satın alınmasını şart koşmuştur. Vakfiyeye H. 10 Recep 700/M. 21 Mart 1301 tarihinde vâkıf tarafından ek yapılarak akarât-ı mevkûfeye suk-ı semmaniyye'de bulunan dükkânlar, kapan hanında bulunan 6 dükkân ve Artukabad nahiyesinde bulunan Ahinköy ve Sarayköy de eklenmiştir.

Vakfiyeye göre, köyler, bahçeler ve değirmenden elde edilen gelir ile önce zaviyenin ve dükkânların bakım onarımı yapılacak ve kırılan, kaybolan kap-kacak ve eşyaların yerine yenisi satın alınacaktır. Vakfedilen bağ, bahçe, arazi vb. gayrimenkuller seneden seneye kiraya verilecek, kira süresi bir yıldan fazla olmayacak ve bu yerleri kiralayanlar kiraladıkları

8 Halef b Süleyman Vakfiyesi BAO, C, Fermanlar, 43, Vakfiyenin Tıpkıbasımı için bkz. Ali Açıklık-Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2005, s.66-72.

9 İsmail Hakkı, *Tokat, Niksar, Zile Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiyelerdeki Kitabeler*, (İstanbul: Milli Matbaa, 1927), s.9.

10 Bir çeşit sofraya bezidir.

yerleri üçüncü kişilere kesinlikle devredemeyecektir. Yine kimlerin hangi şartlarla, belirtilen görevlere atanacağı ve ne kadar maaş alacağı da belgeye yazılmıştır. Buna göre vakfedilen evlerden biri şeyhe diğeri de ve bevvâba lojman olarak tahsis edilecektir. Zaviyede sadece sufiler kalacak ve kaldıkları süre boyunca zaviye içinde ve dışında kendilerine özgü sufi elbisesini giyecekler, sufilerin ahlakını şiar edinecekler, sürekli olarak ibadetle meşgul olacaklardır. Sufiler şeriatın zahirine sıkı sıkıya bağlanacak, gûnahtan kaçınan seçkin kişilerle dostluk yapacak, şerhilerin ve kötü kişilerin arkadaşlığından uzak duracaklardır. Zaviyede en fazla beş sufi kalabilecek ve kendilerine hergün öğle ve akşam yemekleri verilecektir. Her yıl 10 emma¹¹ yağ alınacak, sufiler gece abdest aldıklarında, teheccüde kalktıklarında ve çeşitli ibadetlerini yaptıklarında bu yağı aydınlatma için kullanacaklardır. Şeyhlerin ve sufilerin zaviyedeki ikamet süreleri bir yılla sınırlandırılacak ancak, mütevellinin uygun görmesi halinde bu süre uzatılabilecektir. Sufiler farz olan namazları vakitlerinde mescitte kılacak, sabah namazından sonra Yasin süresini, ikindiden sonra Fetih süresini okuyacak, vâkıfın kendisi ve anne babasına dua edeceklerdir. Zaviyede kalan sufileri kimse rahatsız etmeyecek, şayet kötü bir fiil, yüz kızartıcı bir suç işler, söz veya fiille arkadaşlarını rahatsız eder iseler bir yıl dolmasa dahi müteveli tarafından seccadeleri kaldırılarak zaviyeden çıkarılacaklardır. Zaviyeye âlim, fazıl, tefsir ve hadis konusunda uzmanlaşmış, ilmiyle amel eden sufi ıstılahlarını bilen, ibadetlerini yerine getiren, mizahtan hoşlanmayan, vakur, insanların kendisine itaat edebilecekleri karizmatik bir şeyh tayin edilecektir. İki hafız görevlendirilerek türbede her gün Kur'an-ı Kerim okumaları sağlanacaktır. Bir kişi hem müezzin hem de bevvâb olacak beş vakit ezan okuyacak ve zaviyenin kapılarını belirlenen zamanlarda açıp kapatacaktır. Vakfın hasılatını toplamak için bir müşrif (nazır) tayin edilecektir. Bir kişi hem câbi¹² hem de hademe olarak atanacak, mahsulün toplanmasına yardım edecek ve sufilerin hizmetini görecektir. Bir aşçı zaviyedeki sufilere çeşitli yemekler pişirecektir. Elde edilen gelirden aydınlatılmada kullanmak üzere ayrıca 3 emma daha mum satın alınacak bu mumlar Cuma günleri, Şaban aylarının 15 inde ve Ramazan ayı gecelerinde yakılacaktır.

Yaptıkları iş karşılığında şeyhe yıllık 720 dirhem ve her gün 24 okka iyi buğday ekmeği, sufilere yıllık 120 dirhem ve günlük 3 okka ekmek, iki ha-

11 Bir çeşit hacim ölçüsüdür.

12 Vakfın gelirlerini toplayan kimseye denir.

fıza yıllık 120 dirhem ve günlük 3 okka ekmek, müezzin ve bevaba yıllık 120 dirhem ve günlük 3 okka ekmek, müşrife yıllık 300 dirhem ve günlük 3 okka ekmek, câbi ve hademeye yıllık 120 dirhem ve günlük 3 okka ekmek, aşçıya da yıllık 120 dirhem ve 3 okka ekmek verilecektir.

Vâkîf yukarıda sayılan bütün görevlilerin azat etmiş olduğu kölelerinden tayin edilmesini, görevlerin babadan oğula geçmesini, şayet bu azatlı kölelerin nesli kesilirse mütevellinin uygun göreceği kişilerin bu görevlere getirilmesini istemiştir. Vakfiyeye göre akarat-ı mevkûfeden elde edilecek gelirin 9/10 mütevelliyeye verilecek, geri kalan 1/10 lik kısmını ise yukarıdaki şartlar doğrultusunda harcanacaktır. Ebu Şems, kendisinden sonra mütevellilik görevinin kız ve erkek evlatları arasında nesilden nesile aktarılmasını, şayet nesilleri kesilirse bu görevin azatlı kölelerinin çocuklarının üstlenmesini, onların da nesli kesilirse Tokat Kadısına verilmesini şart koşmuştur. Vakfiyede mütevellinin, zaviye ile ilgili görevlileri atama ve vakıfla ilgili çeşitli işleri yerine getirmede özgür olduğu ifade edilmiş ve mütevellinin bu iradesine kadı veya şehrin yöneticilerinin müdahale etmemesi, yetkilerini nasıl arzu ederse o şekilde kullanması istenmiştir.

Vakfın yarı ailevi vakıf olarak kurulduğu gelirlerin 1/10'u hankahın giderlerine geri kalan 9/10'unun mütevelliyeye ayrılması ve mütevellilik görevini vâkıftan sonra çocuklarına bırakılmasından anlaşılmaktadır. Hankah vakfının gelirinin dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde oldukça yüksek olduğu tahmin edilebilir. Sayılan birçok görevliye maaş ödenmesi, vakfın sayılan diğer ihtiyaçlarının gelirinin 1/10'undan karşılanabiliyor olması bunu göstermektedir. Ebu Şems'in özellikle hankahtaki sufilerin burada kalış sürelerini bir yılla sınırlaması ve sıkı kurallar koymasından buranın gelip geçenin uğrak yeri olmasından ziyade bir eğitim yeri olarak hizmet vermesini amaçladığı söylenebilir. Vâkîf, sufilerin o dönemde Anadolu'da var olan batini hareketlerden etkilenmemeleri için şeriatın zahirine sıkı sıkıya bağlanmalarını da tembihlemiştir.

3. EBU ŞEMS ZAVİYESİ MUHASEBESİ

Anadolu Selçuklu Devleti ya da yerel beylikler döneminde zaviyeye ait herhangi bir muhasebe kaydı tespit edilememiştir. Osmanlı döneminde de aynı şekilde Ebu'l-Hasan bin eş-Şems Vakfı'na ait herhangi bir belge bulunamamıştır. Vakıf günümüzde Vezir Ahmed Paşa Hankahı/Zaviyesi/Mescidi olarak bilinmekte olup Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından da bu

adla tescillenmiştir. Tokat'a ait 1455 ve 1576 tarihli tahrir defterleri incelendiğinde "Vezir Hankahı"na ait vakıf kaydının bulunduğu görülmektedir.¹³ 1574 tarihli deftere göre vakfın gelir ve giderleri şu şekildedir.¹⁴

1- Artukâbad'a bağlı Böğed, Ahin, Eyreb ve Dimeni köyleri mâlikâne hisselerinin tamamı. (Toplam 83 müd¹⁵ hububat).

2- Devegörmez yanında Helvalı zeminin geliri.

3- Sarraçlar çarşısında 1 dükkân, senelik kira bedeli 420 akçe.

4- Zâviye civarında çeşitli bahçelerin senelik kira bedelleri 3500 akçe olmak üzere toplam 3920 akçe etmektedir.

Gelirin beşte biri mütevelliyeye ayrılmıştır. Bu gelir vâkıfın kız ve erkek çocukları arasında eşit bir şekilde paylaşıldığı anlaşılmıştır. Geri kalan beşte dördümlük kısmı ise müertezikaya maaş olarak dağıtılmıştır. Vakfiyeye göre mürtelik: İmam, nâzır, câbi, kâtib, çâhken, sufiler (5 kişi), hafızlar (2 kişi), ferraş, devirhân ve mü'ezzinden ibarettir. Bu görevlilerden nâzıra günlük 3 akçe ve yıllık 120 kile buğday; imama günlük 2 akçe; câbiye günlük 1 akçe ile senelik 80 kile buğday; kâtibe günlük 1 akçe ile senelik 60 kile buğday; çâhkene senelik 50 akçe ile 10 kile buğday; ferraşa senelik 60 kile hububat; hafızlara senelik 80 kile buğday; mü'ezzine senelik 40 kile buğday; diğer mü'ezzine senelik 30 kile buğday ve devirhâna günlük 6, senelik 2100 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca mübarek gecelerde helva pişirilmesi için 1000 akçe ayrılmıştır. Gelir fazlası ise zâviyeye gelip gidenlerin masrafları için şart koşulmuştur.

Yaklaşık 300 yıl öncesine ait kuruluş vakfiyesinde yer alıp da 1576 tarihli tahrir defterinde yer almayan bazı akarlar tespit edilmiştir. Bu akarlar şunlardır: Ebabil, Kerkeruç, Saray köyleri, suk-i semaniyede ve kapan hanında bulunan dükkanlar, çeşitli yerlerdeki üzüm bağları ve değirmenin ¼ hissesi. Yine kuruluş vakfiyesinde, akarlardan elde edilecek gelirin 9/10'u mütevelliyeye ait olacağı belirtilmişken, 1576 tarihli belgede mütevelliyeye verilen payın 1/5 e düştüğü saptanmıştır. Ayrıca, 29 Z.hicce 1135/30 Eylül 1723 tarihli belgeye göre Ebu Şems'in neslinin kesildiği mütevellilik görevini azat ettiği mevlalarının üstlendiği anlaşılmaktadır.¹⁶

13 Fatma Üstek, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) Tarihli Defter-i Efka-ı Rum'a Göre*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1985), s. 91; Sedat Emir, *Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlemlili Yapılar*, s.27.

14 Açıkel, Tokat Zaviyeleri, s.235.

15 Ağırılık ölçüsü birimidir.

16 BOA, C.EV., 445/22549

Yukarıdaki bilgiler değerlendirildiğinde vakfa bir takım müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. En başta yapılan müdahale vakfın ismiyle ilgilidir. Ebu Şems Hankahı, Vezir Hankahı ismini almıştır. Bir tarafta zaviyenin kitabesinde kurucu olarak Ebu Şems yazarken diğer tarafta bu ad altında 1574 tarihli tahrir defterinde bir kayıt bulunmamaktadır. Vezir Hankahı'na ait akarlarla Ebu Şems Zaviyesi'nin vakfiyesindeki akarların aynı olması Ebu Şems Zaviyesi'nin isminin zamanla Vezir Hankahı'na dönüştüğünü düşündürmektedir. Bu dönüşümün nedeni hakkında arşiv kaynaklarında bir bilgiye rastlanılmamış olsa da çağdaş araştırmacıların bu konuyla ilgili değerlendirmeleri bulunmaktadır. Tokat İl Kültür Turizm İl Müdürlüğü'nün internet sayfasında Uzunçarşılı ve Karagülle'ye istinaden zaviyenin yıkıldığı Vezir Ahmed Paşanın burayı yeniden inşa ettiği için bu ismin verildiği yazmaktadır.¹⁷ Şayet yıkılıp Vezir Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olsaydı Osmanlı geleneğinde olduğu gibi tarih kitabesinin yanına bir de tamir kitabesi konulması kuvvetle muhtemeldi. Ancak böyle bir kitabe bulunmamaktadır. Yine hankaha girdiğinizde türbede medfun olanların Vezir Ahmet Paşa ve çocukları olduğuna dair latin harfleriyle yazılmış bir bilgi mevcuttur. Vakfiyenin şartlarından biri de hafızların her gün türbede Kur'an-ı Kerim okuması olduğuna göre zaviye inşa edildiğinde orada zaten mezarların var olduğu söylenebilir. Sedat Emir ise 1455 ve 1576 yıllarında yapılmış olan tahrirlerde yapının Vezir Hankahı olarak geçtiğini, Ahmed Paşa' ifadesinin ise 20. Yüzyılın başlarından itibaren kullanıma girdiğini ifade etmektedir. Ona göre Ahmed Paşa isminin ortaya çıkma nedeni 1237/1821 tarihli Tokat Şer'iyye Sicillerinde tespit edilen bir belgedir. Bu belgede Şeyh Ahmed adlı bir kimsenin, Vezir Hankahı Vâkırı sıfatıyla yer aldığı, bu tarihten sonra yazılan belgelerde hankaha Vezir Ahmed Paşa Hankahı isminin verildiğini belirtmektedir.¹⁸ Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız katalog taramasında H.29 Zilhicce 1135/ M. 30 Eylül 1723 tarihli H. 29 Ramazan 1148/M12 Şubat 1736 tarihli iki belgede zaviye "Vezir Ahmed Paşa Hankahı" şeklinde geçmektedir.¹⁹ Dolayısıyla "Vezir Ahmed Paşa Hankahı" ismi 20. Yüzyıldan çok daha önceleri kullanımda olduğu söylenebilir. Bizim tespit ettiğimiz bir belgeye göre Vezir Ahmed Paşa Hankahı'nın hemen

17 Detaylı bilgi için Bkz., İsmail Hakkı, *Tokat, Niksar, Zile Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiyelerdeki Kitabeler*, (İstanbul: Milli Matbaa, 1927)

18 Emir, *Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar*, s.29

19 BOA, C.EV, 445/22549; 647/32638. Muhtemelen bu belgeler yazarın çalışma yaptığı sırada tasnif edilip araştırmacıların hizmetine açılmamıştı.

önünde Vezir Ahmed Paşa Sebilhanesi Vakfı bulunmaktadır.²⁰ Sebilhane vakfıyla zaviyenin neredeyse iç içe olması zaviyenin zamanla bu isimle anılmaya başlandığını düşündürmektedir.

Zaviyenin muhasebesiyle ilgili diğer bir belge Tokat Vakıflarının muhasebe kayıtlarını içeren 53 numaralı şer'iyeye sicilinde bulunmaktadır. 53 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinde de hankah Vezir Ahmed Paşa Hankahı Vakfı, Vezir Ahmet Paşa Vakfı şeklinde geçmektedir. Vakfın gelirleri ve giderleri incelendiğinde zaviyenin akarlarında, 1576 tarihli tahrir defterine göre bazı değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu defterdeki ilk kayıt 9 Zilkade 1253/4 Şubat 1838 tarihine aittir.

Gelirler						
Ürünler	Buğday		Arpa		Toplam	Toplam
Köyler	Rubla'ı	Kuruş	Rubla'ı	Kuruş	Rubla'ı	Kuruşu
Ahin	348	2392,5	444	1397,5	792	3790
Böget	256	1760	416	1300	672	3060
Dimeni	64	440	112	350	176	790
Eyreb	184	1265	16	50	200	1315
Toplam	852	5857,5	988	3097,5	1840	8951*
Giderler						
Evkaf-ı Hümayun Öşrü						895
Gelenek Üzere Hakim Efendilere Verilen Muhasebe Harcı						500
Şahnelik						1305
Aşboğaz						432,5
1/5 Vakfın Utekasının Evlatlarına Dağıtılan						1163,5
1/10 Müteveliye Verilen						465,5
Kalani (Murtezikaya Dağıtılan)						4189,5

Tablo: 1 Vezir Ahmet Paşa Hankahı 1838 Tarihli Muhasebesi²¹

Vezir Ahmed Paşa Hankahı Vakfı'nın 53 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinde yer alan ilk muhasebe kaydından elde edilen veriler tablo 1 de özetlenmiştir. Veriler incelendiğinde ilk olarak 1576 yılı tahrir kayıtlarında vakfın akarları arasında bulunan gayrimenkullerden bir takım eksilmelerin olduğu saptanmıştır. Bu gayrimenkuller şunlardır: Helvalı zemini, Saraçlar çarşısının

* Toplam gelir 8955 Kuruş olması gerekirken muhasebe kaydına 8951 Kuruş olarak yazılmış ve masraflar 8951 kuruş üzerinden düşülmüştür.

20 TŞSD, df. no. 53, V.88; 94.

21 TŞSD, df. no. 53, V.93, 94.

daki dükkan, ve hankahın civarındaki bahçeler. O tarihte vakfın elde ettiği toplam 3920 akçelik gelirin 3500 akçelik kısmı bu bahçelerden karşılandığı düşünüldüğünde vakfın büyük bir gelir kaybına uğradığı söylenebilir. İkinci olarak vakfın gelirleri buğday ve arpa üzerinden kuruş olarak hesaplanmıştır. Son olarak vakfın gelirinin yarıya yakını Evkaf-ı Hümayun Öşrü, Muhasebe Harcı, Şahnelik, Aşboğaz giderlerine harcanmış, vakfın evlatlarına ve müteveliye ödeme yapıldıktan sonra geri kalan 4189,5 kuruş mürtezikaya dağıtılmıştır. Muhasebe kaydında murtezikanın hangi görevleri yaptığını dair herhangi bir bilgi bulunmamıştır.

Gelirler						
Ürünler	Buğday		Arpa		Toplam Rubla'ı	Toplam Kuruşu
	Rubla'ı	Kuruş	Rubla'ı	Kuruş		
Ahin	148	555	142	355	290	910
Böget	104	390	78	195	182	580
Dimeni	72	270	88	220	160	490
Eyreb	44	165	4	15	48	180
Toplam	368	1380	312	785	680	2300*
Giderler						
Evkaf-ı Hümayun Öşrü ve Muharrir Maaşı						287,5
Gelenek Üzere Hakim Efendilere Verilen Muhasebe Harcı						400
Tamirat						212
1/5 Vakfın Utekasının Evlatlarına Dağıtılan						280
Kalani (Murtezikaya Dağıtılan)						1120

Tablo: 2 1839 Yılı Vezir Ahmed Paşa Hankahı Muhasebesi²²

Vezir Ahmed Paşa Hankahı Vakfı'nın 53 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicilinde yer alan ikinci muhasebe kaydı 21 Muharrem 1255/6 Nisan 1839 yılına aittir. Bu muhasebe verileri tablo 2 de özetlenmiştir. Tablo 2 deki veriler incelendiğinde ilk olarak vakfın 1838 yılındaki akarlarının değişmediği görülmektedir. İkinci olarak vakfın gelirleri buğday ve arpa üzerinden kuruş olarak hesaplanmıştır. Üçüncü olarak akarlardan elde edilen gelir 1838 yılında 8951 kuruş iken 1839 yılında 2300 kuruşa gerilemiştir. Bunda bölgedeki kuraklık etkili olmuştur.²³ Son olarak vakfın

* Toplam 2165 Kuruş olmasına rağmen 2300 yazılmıştır.

22 TŞSD, df. no. 53, V. 66.

23 Bölgede yaşanan kuraklığın üretim miktarı üzerindeki etkilerine Tokat Halef Sultan Hankahı Vakfı (H.691-1321) adlı çalışmamızda değindiğimiz için burada değinmeyeceğiz.

gelirlerinin neredeyse yüzde 75 azalması vakfiyedeki aşboğazlık giderleri gibi bazı şartların yerine getirilememesine sebep olmuştur.

Vakfın tespit edebildiğimiz son muhasebe kaydı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Bu belgeye göre vakfın H.1300/M.1882 den H.1307/M.1889 yılına kadarki dönemde elde etmiş olduğu gelirler tahmini olarak toplanmış ve 1889 tarihinde kayıt altına alınmıştır. Bu belgede gelirlerin hangi ürünlerden elde edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Buna göre vakfın 7 yıllık geliri 19565 kuruştur. Bu gelirden 340 kuruş tatlı yapımı için, 225 kuruş aydınlatma için 7500 kuruş cami-i şerifin tamirâtı için harcanmıştır. 1725 kuruş tevliyet ücreti olarak mütevellîye teslim edilmiştir. Geri kalan 9790 kuruş ise murtezıkaya maaş olarak dağıtılmıştır.²⁴ Zaviyenin tamirâtı için 7500 kuruş harcanmasından yola çıkarak yapının ciddi bir hasar gördüğü söylenebilir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yapının 1939 depremi öncesinde bakımsız ama ayakta olduğu Tokat Müzesi'nde bulunan fotoğraflardan anlaşılmaktadır. 1945 yılına ait bir fotoğrafta ise yapının doğu tarafının kısmen yıkıldığı görülmektedir.²⁵ 1969 yılında yapının yarısının yıkıldığı, bir kısmının da toprak altında kaldığı, kuzey tarafına inşa edilmiş müftülük binası batı ve güney tarafına inşa edilmiş baraka dükkânlarla tamamen kapatıldığı tespit edilmiştir. Aynı tarihte binanın doğu tarafı ise İş Bankası'nın elinde olup buraya bir şube inşa edeceği öğrenildiğinde durum Eski Eserler ve Anıtlar Kuruluna bildirilerek buranın eski eser olarak tescillenmesi sağlanmıştır.²⁶ Günümüzdeki görünüşünü ise 1988 yılında yapılan restorasyondan sonra almıştır.²⁷

SONUÇ

Ebu Şems Zaviyesi 13. Yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında Ebu'l-Hasan bin eş-Şems tarafından yaptırılmıştır. Ebu Şems'in kimliği hakkında detaylı bilgi bulunmamakla beraber Tokat'ın yerel beylerinden biri olduğu söylenebilir.

Vakfiye H. 22 Muharrem 693/M. 23 Aralık 1293 oluşturulmuş, H.10 Recep 700/ M. 21 Mart 1301 tarihinde ise ek vakfiye yapılarak bazı akarât-ı mevkûfeler vakfiyeye eklenmiştir.

Osmanlı dönemi kaynaklarında yapı Vezir Hankahı, Vezir Ahmed Paşa Zaviyesi olarak geçmektedir. Zaviye, mescit, mutfak ve sufilerin yaşam alanlarından oluştuğu,

24 VGMA, df.3052, s.59.

25 Emir, *Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar*, s. 30.

26 Erol Yurdakul, "Tokat Vilayetinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Hankahı", *Önasya*, V/59-60 (1970), s. 8-9

27 Emir, *Osmanlı Mimariğinde Çok-İşlevli Yapılar*, s. 30.

vakfiyedeki bazı bilgilerden yola çıkarak tahmin edilebilir. Bununla birlikte zaviyenin bitişiğinde şeyh ve bevâbın ikamet etmesi için bugünkü anlamda lojmanlar da inşa edilmiştir.

Vâkıf zaviyeye gelir getirmek üzere köyler, bostanlar, bağlar, dükkânlar ve bir değirmenin $\frac{1}{4}$ hissesini vakfetmiştir. Vakıf yarı ailevi vakıf olup elde edilen gelirin $\frac{9}{10}$ 'u mütevelliyeye $\frac{1}{10}$ 'u ise zaviyenin ihtiyaçları için harcanması şart koşulmuştur.

Osmanlı döneminde bazı köy, değirmen ve bahçelerin çeşitli müdahalelerle vakfın akarları arasından çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde vakıf büyük bir gelir kaybına uğratılmıştır.

1939 Tokat depreminden sonra kısmen yıkılan zaviye 1969 yılında eski eser olarak tescillenmiş, 1988 yılında yapılan restorasyonla da günümüzdeki görünümünü almıştır.

KAYNAKÇA

Açikel, Ali. "Tokat Şeyh Pir Havend Zaviyesi Vakfı (1453-1839) ve Çöreğibüyük Köyü Türbesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 85 (Bahar 2018): 103-125.

Açikel Ali, Sağırılı Abdurrahman, Ali Açikel-Abdurrahman Sağırılı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2005.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf, 445/22549; 647/32638.

Erol Yurdakul, "Tokat Vilayetinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Hankahı", *Önasya*, V/59-60 (1970), s. 8-9.

Emir, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar; Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar Tokat Zaviyeleri*. 1. Baskı. İzmir: Akademi Kitapevi, 1994.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme". *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 247-269 .

Tokat Şer'iyye Sicil Defteri (TŞSD), Defter Numarası 53, Varak, 66; 88; 93, 94.

Üstek, Fatma, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) tarihli Defter-i Efkağ-ı Rum'a Göre*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1985.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Numarası,3052, Sayfa, 59.

Ekler: Vakfiye Metni

بسم الله الرحمن الرحيم
 في سنة ١٢٧١ هـ
 من وجهه الامير في القس
 بالستر ولاعتد بهترة العقبة المرفوض في
 عرض من ثمانية خضر غير الفاضل من
 وما عايننا وما درين القس
 عاهة وشدة انما يتسول من الوفاء
 بلسانه حاله الياسان غير
 بجزاك وضع غير ظلم لا
 بقلب سليم هو لا انك
 بوجوب فساد وظلمه
 انشاء بحال الخلق
 الشك في والقبيل
 ١٢٧١ هـ

كامل
 كامل
 كامل

Susudi & Husayn EV. 11/2
 17/12
 Muhalele olundu
 Tabak
 بالواسع في الاطراف
 لا انما الله وحده
 وانما الله وحده
 انما الله وحده
 من سنة اجماع اقدس
 وروية من عتبة
 وما كما كذب الالاف
 ذوا حسب الطاهر
 اصل الله شانه
 بالارزاق الدنيا
 ١٢٧١ هـ

كامل
 كامل
 كامل

